

واقعیت مجازی و جلوه‌های ویژه در سینما با رویکرد ژان بودریار، در وضعیت حادواقعیت

چکیده

ژان بودریار فیلسوف جامعه‌شناس و پست‌مدرن نظریه‌های درخوری در باب تصویر ارائه داد. در تمام نظریه‌های اجتماعی وی، دغدغه پایان‌ناپذیر او نسبت به تخریب امر واقعی و جایگزین شدن آن با وانموده مشهود است. در این میان او هنر را توطئه و وسیله‌ای برای محقق نمودن وانموده تلقی می‌کند. به‌ویژه سینما به‌عنوان یک مرجع شبیه‌ساز واقعیت، مورد انتقاد بودریار قرار گرفته است. یکی از راهکارهای اساسی ایجاد شبیه‌سازی از منظر بودریار، بهره‌گیری از جلوه‌های ویژه کامپیوتری است. بنابراین از یک‌طرف انتقاد بودریار از سینما و از طرف دیگر علاقه‌مندی وی و تأکید او بر توانمندی‌های آن مشهود است؛ که خود موجب بروز دوگانگی‌هایی در نظریه‌های بودریار و سردرگمی مخاطب او می‌شود. این پژوهش تلاشی است در جهت مرتفع نمودن دوگانگی‌های موجود و شناخت رویکرد حقیقی پس‌پشت این به‌ظاهر تناقضات در ساحت واقعیت مجازی و جلوه‌های ویژه در سینما. در این راستا، این پژوهش از طریق تحقیقات کتابخانه‌ای و تجزیه و تحلیل داده‌ها و موشکافی بیانیه‌های بودریار به روش توصیفی-تحلیلی، به دنبال راهکاری برای جلوگیری از تخریب و جایگزینی «امر واقعی» در سینما و تعیین رابطه بین سینما و جلوه‌های ویژه می‌گردد. در نتیجه می‌توان شاهد بود که طرد جلوه‌های ویژه از نظر بودریار، به هدف به‌کارگیری آن بستگی دارد؛ نه به نفس آن. به‌عبارتی، به‌کارگیری جلوه‌های ویژه در راستای بازسازی واقعیت مطرود است و در راستای خیال می‌تواند مقبول باشد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی دیدگاه منفی بودریار نسبت به تخریب واقعیت توسط جلوه‌های ویژه.
۲. بررسی جلوه‌های ویژه در سینما از نظر ژان بودریار.

سؤالات پژوهش:

۱. سینما چگونه می‌تواند با وجود بهره‌وری روزافزون جلوه‌های ویژه، و دیدگاه منفی بودریار نسبت به تخریب واقعیت توسط جلوه‌های ویژه؛ به حیات شایسته خود ادامه دهد؟
۲. جلوه‌های ویژه سینمایی در چه صورت می‌تواند از انتقاد بودریار فاصله بگیرد؟

کلیدواژه‌ها: سینما، ژان بودریار، حادواقعیت، وانموده، جلوه‌های ویژه.

مقدمه

ژان بودریار فیلسوف پست‌مدرنیست، نظریه‌های جامعه‌شناسانه خود را در رابطه با شرایط زندگی جوامع امروزی که از آن با عنوان «حادواقعیت»^۱ یاد می‌کند؛ نظریات وی در حوزه‌های مختلف شئون زندگی انسان ریشه دوانده است و هنر نیز از این قانده مستثنا نیست. اگرچه او هیچگاه ادعایی برای نظریه‌پردازی در سینما به‌عنوان یک منتقد سینمایی نداشت، اما کتاب «وانموده‌ها و وانمود»^۲ تأثیرات بسیاری بر سینما گذاشته و بحث‌های فلسفی بسیاری را در سینما آغاز کرد، از این رو بودریار را وادار کرد تا به مباحث سینمایی ورود کند. از این حیث اصطلاحی با عنوان «سینمای بودریاری» در دنیای سینما و به‌ویژه هالیوود باب شد. ژان بودریار به‌شدت درگیر مفهوم شبیه‌سازی به‌جای تعامل آن با مفهوم واقعیت بود. در این میان هویت رسانه‌ای، نه به‌عنوان یک وسیله ارتباطی، بلکه به‌عنوان ابزاری برای نشان دادن بازنمایی - اثر هنری به‌عنوان بازتاب چیزی اساساً «واقعی» - مورد بررسی قرار می‌گیرد. هنگامی که رسانه‌ها به یک وضعیت پیشرفته می‌رسند، خود را «واقعی» جلوه می‌دهند و این امر تا جایی پیش می‌رود که واقعیت، بدون واسطه‌گری رسانه‌ها قابل تشخیص نیست. این یعنی واقعیت توسط رسانه تعریف می‌شود و وانموده در قالب یک نشانه با مدلول خود اشتباه گرفته می‌شود. نظریه وانموده و شبیه‌سازی بودریار علاوه بر اینکه تأثیرات مستقیم و شگرفی بر سینما گذاشته، سینمای امروز و چگونگی ارتباط آن با اجتماع را به خوبی تشریح و سازوکار آن را عیان می‌کند.

نظریه واقعیت مجازی بودریار بحث‌های بسیاری در رابطه با فلسفه تصویر و به‌ویژه سینما آغاز کرد و علاوه بر اینکه فرصت‌های بسیاری را برای نظریه‌پردازی در باب سینما ایجاد کرد؛ موجبات به چالش کشیده شدن سینما به‌عنوان یک عامل تخریب واقعیت در دنیای پست‌مدرن را نیز فراهم آورد. از آنجایی که جلوه‌های ویژه در سینما ارتباط تنگاتنگی با شبیه‌سازی‌های کامپیوتری پیدا کرده است؛ بررسی فلسفه جلوه‌های ویژه با رویکرد نظریه شبیه‌سازی امری ضروری به‌نظر می‌رسد و می‌تواند سینمای ایران را با فلسفه‌ی روز سینمای جهان پیوند دهد. لازم به ذکر است که تحقیقات اندکی در زبان فارسی در زمینه فلسفه سینمای پست‌مدرن با رویکرد ژان بودریار به انجام رسیده است و تحقیقات انجام شده، یا در باب رسانه است و یا در باب هنر (به‌طور عام). بدین منظور ابتدا به مقالاتی اشاره می‌شود که به‌طور کلی به هنر پست‌مدرن با رویکرد بودریار اشاره کرده‌اند و سپس به موارد اندکی که در باب فلسفه سینمای بودریار پرداخته‌اند اشاره می‌شود. در باب رسانه از منظر ژان بودریار می‌توان به پژوهش غلامرضا پرهیزکار با عنوان: «واقعیت رسانه و توده در حاد واقعیت بودریار» اشاره نمود. در باب هنر پست‌مدرن از نگاه ژان بودریار نیز می‌توان به دو کتاب «بودریار در قابی دیگر» نوشته کیم توفولتی^۳ ترجمه وحیداله موسوی، انتشارات فرهنگستان هنر، و کتاب «راهی به پست‌مدرنیسم در گستره زیباشناسی» نوشته دکتر مریم جمالی که اندیشه‌های فلسفی

Hyperrealit^۱

Simulacra and Simulation^۲

^۳ Kim Toffoletti

بودریار در باب تصویر را با دقت مورد ارزیابی قرار داده‌اند، اشاره کرد. همچنین سه مقاله «وانمایی: تاریخچه و مفهوم» و «هنر و حقیقت رسانه در روزگار پست‌مدرن» و «نسبت میان پایان هنر و پایان انسان از دیدگاه ژان بودریار» نوشته سهیلا منصوریان (۱۳۹۵) مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد وی اشاره کرد، که به‌طور کلی فلسفه هنر ژان بودریار را مورد بررسی قرار می‌دهد و در مقاله سوم بیان می‌کند که هنر پس از گذر از سنت و تجدد در سنتز پساتجدد به خودآگاهی می‌رسد؛ ناپدید شده و از بین می‌رود. همان‌طور که مشهود است کمبود منابع فارسی زبان در باب فلسفه سینمای پست‌مدرن، سینماگران را در تولید و پرداختن به این عرصه و بحث در رابطه با سینمای امروز دور نگه داشته است و الزام پرداختن به نظریه شبیه‌سازی بودریار و تأثیرات آن بر سینما و جلوه‌های ویژه را عیان می‌کند. لازم به ذکر است که بیانات نسبتاً نامنسجم و بعضاً به‌ظاهر متناقضی از بودریار در باب سینما به جا مانده است که عموماً ریشه در نحوه گویش بودریار دارد و معمولاً از دل مصاحبه‌های وی بیرون کشیده شده است. از این رو، این پژوهش به روش تحقیق کتابخانه‌ای و تجزیه و تحلیل داده‌ها به شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی و براساس مطابقت بیانات سینمایی بودریار با نظریات کلی اندیشه او و سنجش آنها با یکدیگر، به بررسی رابطه بین شبیه‌سازی واقعیت در سینما، تبعات آن و راهکارهای کنترل آن، خواهد پرداخت.

نتیجه‌گیری

بودریار از یک‌سو سینما را دوست دارد و از طرف دیگر آن را به نقد می‌کشد و در ظاهر کلام جلوه‌های ویژه را مطرود می‌داند. اگر با دقت بیشتری به این مسئله توجه شود دلیل نقد سینما از سوی بودریار بسیار به «وانمایی» وابسته است. همان‌طور که در طی این پژوهش بحث شد، دغدغه و نگرانی بودریار همواره تخریب امر واقعی و جایگزین شدن آن توسط وانموده‌هاست. بودریار معتقد است که نزدیک شدن سینما به واقعیت و تلاش آن برای بازسازی واقعیت همواره منجر به تخریب آن و ایجاد واقعیتی برساخته یا وانموده می‌شود. بنابراین اگر جلوه‌های ویژه و تصاویر کامپیوتری در جهت تولید واقعیت به کار گرفته شوند، نتیجه‌ای جز شکل‌گیری ناواقعیت و دامن‌زدن به وانموده نخواهند داشت و از نظر بودریار مطرود قلمداد می‌شوند. اما اگر در جهت تولید ماهیت افسانه‌ای و حفظ کیفیت اسطوره‌ای سینما به کار روند منافاتی با بیانیه‌های بودریار نخواهند داشت. چراکه خود را از چرخه‌ی بازتولید واقعیت - (و دایعه‌ی وانمود کردن به واقعی بودن) - خارج کرده و هدف وجودی خود را از وانمودن واقعیت، به خلق اسطوره‌ها، افسانه‌ها، خیال و تخیل تغییر داده‌اند. به این ترتیب حال بهتر می‌توان دلیل تناقضات ظاهری بودریار در باب هنر را متوجه شد. اینکه چرا بودریار عموماً هنر را دست‌آویزی برای دامن‌زدن به وانموده قلمداد می‌کند، و از سوی دیگر سینما را دوست دارد یا به‌صورت موردی هنر را مورد ستایش قرار می‌دهد. در واقع به‌زعم بودریار عموم هنرها در راستای خواست رسانه‌ها، به تخریب واقعیت و فریب توده‌ها منجر می‌شوند و معدودی از آنها در مسیری غیر از این حرکت می‌کنند.

منابع:

- بودریار، ژان. (۱۳۹۳). در سایه اکثریت‌های خاموش، ترجمه پیام یزدان‌جو. تهران: نشر مرکز.
- پرهیزکار، غلامرضا. (۱۳۸۹). «واقعیت رسانه و توده در حد واقعیت بودریار». نشریه معرفت فرهنگی اجتماعی. دوره ۱، شماره ۴.
- توفولتی، کیم. (۱۳۹۶). بودریار در قابی دیگر. مترجم: وحیداله موسوی. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
- جمالی، مریم. (۱۳۹۳). نگاه بودریار: (راهی به پست‌مدرنیسم در گستره زیباشناسی)، فسا: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد فسا.
- حقیقی، مانی. (۱۳۷۴). سرگشتگی نشانه‌ها. تهران: نشر مرکز.
- سلدن، رامان؛ ویدوسون، پیتر. (۱۳۹۲). راهنمای نظریه ادبی معاصر. ترجمه عباس مخبر. تهران: انتشارات طرح‌نو.
- ضیمران، محمد. (۱۳۸۲). «بودریار و واقعیت مجازی». نشریه: کتاب ماه ادبیات. شماره ۷۰.
- علی‌رضایی، احسان؛ مرادخانی، علی و سجودی، فرزانه. (۱۳۹۹). «مطالعه تطبیقی نظریه واقع‌گرایی فیلم با حادواقعیت ژان بودریار». نشریه هنرهای زیبا - هنرهای نمایشی و موسیقی دوره ۲۵، شماره ۴.
- منصوریان، سهیلا؛ نصری، امیر. (۱۳۹۵). «نسبت میان پایان هنر و پایان انسان از دیدگاه ژان بودریار». نشریه حکمت و فلسفه، سال دازدهم، شماره ۲.
- ندایی، امیرحسین؛ خانلری، رضا. (۱۳۹۷). «بررسی تأثیر تکنولوژی دیجیتال بر زیبایی‌شناسی بیان در سینما». نشریه مطالعات میان رشته‌ای ارتباطات و رسانه، شماره ۲.

Baudrillard, J. (۱۹۸۷a). *The Evil Demon of Images*. Trans. Paul Patton and Paul Foss. Sydney: Power Institute of Fine Arts.

Baudrillard, J. (۱۹۹۳a). *Baudrillard Live: Selected Interviews*. Mike Gane (ed.). London and New York: Routledge.

Baudrillard, J. (۱۹۹۴a [۱۹۸۱]). *Simulacra and Simulation*. Trans. Sheila Faria Glaser. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Baudrillard, J. (۱۹۹۵ [۱۹۹۱]). *The Gulf War Did Not Take Place*. Trans. Paul Patton. Bloomington, University of Indiana Press.

Baudrillard, J. (۱۹۹۶a [۱۹۹۵]). *The Perfect Crime*. Trans. Chris Turner. London and New York: Verso.

Baudrillard, J. (۱۹۹۶b [۱۹۹۰]). *Cool Memories II: ۱۹۸۷-۹۰*. Trans. Chris Turner. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Baudrillard, J. (۱۹۹۷a). *Art and Artefact*. Nicholas Zurbrugg (ed.). London: SAGE Publications.

Baudrillard, J. (۱۹۹۷b [۱۹۹۵]). *Fragments: Cool Memories III: ۱۹۹۰-۱۹۹۵*. Trans. Emily Agar. London and New York: Verso.

Trans. Chris Turner. Baudrillard, J. (1998 [1997]). *Paroxysm: Interviews With Philippe Petit*. New York: Verso.

Baudrillard, J. (2002a [2001]). *Screened Out*. Trans. Chris Turner. London and New York: Verso.

Baudrillard, J. (2002a [2001]). *The Intelligence of Evil Or The Lucidity Pact*. Trans. Chris Turner. Oxford and New York: Berg.

Baudrillard, J. (2002c). *The Intelligence of Evil or the Lucidity Pact*, Oxford and New York: Berg.

Coulter Gerry. (2010). *Jean Baudrillard and Cinema: The Problems of Technology, Realism and History*. *Film-Philosophy* 14, 2

<https://www.eupublishing.com/doi/pdfplus/10.3366/film.2010.0041>

Kellner, D. (n.d). *Jean Baudrillard and art* (retrieved 12 April 2021)

<https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/ baudrillardandart.pdf>

luke, timothy w. (1994). *Aesthetic production and Cultural politics: Baudrillard and contemporary art*, in Douglas Kellner (ed.) *Baudrillard: a critical reader*, Oxford and Cambridge: Blackwell.

Oxford English Dictionary online.